

तत्त्वोद्योतः

1

श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितः

तत्त्वोद्योतः

SrimadAnandatirtha Bhagavadpadacharya viracita

Tatvodyota (E-Book)

(in Devanagari)

Published by : Madhva Library (<http://www.madhvalibrary.org>)

Contributed by: Sri Shashidhar Magadi (USA)

No of Pages : 13

© Madhva Library.

If you notice , any error please inform us .We will correct them on top priority

तत्त्वोद्योतः

तत्त्वोद्योतः

सर्वत्राखिलसच्छक्तिः स्वतन्त्रोऽशेषदर्शनः ।

नित्यातादृशचिच्चेत्ययन्तेष्टो नो रमापतिः ॥

विमतो भिन्नो मुक्तत्वाद्यदित्थं तत्तथा यथा सम्प्रतिपन्नः । न च भेदे विकल्पो युज्यते ।

अनिर्वचनीयस्य सर्वत्राप्रसिद्धत्वादेव । शशविषाणं गोविषाणं वोच्यत इतिवत् । न

चानिर्वचनीये किञ्चिन्मानम् । मिथ्याशब्दोऽनिर्वचनीयं वदतीत्यत्र च ।

अनुमानस्य चाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः । न च धूमत्ववन्मिथ्यात्वमित्युभयसम्प्रतिपन्नं

सामान्यमस्ति । न च बाष्पारोपितधूमेन धूमवत्त्वं व्यभिचरति ।

न च भावाभावविलक्षणं क्वचिदागमो वक्ति ।

नासदासीन्नो सदासीत्तदानीं नासीद्रजो नो व्योमापरो यत् इत्यत्र च ।

परिशेष्येणानिर्वचनीयत्वाङ्गीकारे आनीदवातं स्वधया तदेकम् इति तदानीं परिशिष्टत्वाद्ब्रह्मण
एवानिर्वचनीयत्वं स्यात् ।

मूर्तं सदिति सम्प्रोक्तममूर्तमसदुच्यते ।

मूर्तामूर्तेतरद्ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते इति पैङ्गिश्रुतिः ।

यदन्यद्वायोश्चान्तरिक्षचैतत्सत् इति माध्यन्दिनश्रुतिः ।

अद्भुतत्वादनित्यं ब्रह्मा चिच्चेत्यमेव च ।

तत्त्वोद्योतः

अचिन्त्यं तत एवैतदक्याज्ञियमेव च ।
 ऋगताविति धातोस्तु पूर्वावगतवत्सदा ।
 स्थितेर्ब्रह्मर्तामित्युक्तमनृतं परिणामतः ।
 प्रकृतिप्राकृतं प्रोक्तमसत्तदशुभत्वतः ।
 असतां बुद्धिगम्यत्वादसत्यमिति चोच्यते ।
 नियमेन बहिश्चित्तास्ते सन्तो ब्रह्मणि स्थिताः ।
 विश्वं सत्यं वशे विष्णोर्नित्यमेव प्रवाहतः ।
 न क्वाप्यनीदृशं विश्वं तत्तत्कालानुसारतः ।
 असत्यमप्रतिष्ठं ये जगदाहुरनीश्वरम् ।
 त आसुराः स्वयं नष्टा जगतः क्षयकारिणः इत्यादि व्यासस्मृतौ ।
 असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
 अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ।
 एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
 प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः इत्यादि च गीतासु ।

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिद्रापश्च न प्रमिनन्ति व्रतं वाम् ।
 प्रघान्वस्य महतो महानि सत्यासत्यस्य करणानि वोचम् ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ।

कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतोऽर्थान्व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः
 इत्यादि श्रुतिभ्यश्च ।

न चार्थापत्त्याऽनिर्वचनीयसिद्धिः । असतः प्रतीतिं विनाऽसद्वैलक्षण्यज्ञानानुपपत्तेः । न च बाध्यं जगदित्यत्र किञ्चिन्मानम् । बाध्यत्वमपि हि तेषां मिथ्या । तस्य च मिथ्यात्वेऽबाध्यत्वमेव सत्यं स्यात् ।

सद्विलक्षणत्वं च सजातिविलक्षणत्वं सन्मात्रविलक्षणत्वं वा । जात्यङ्गीकारे सद्वहुत्वम् । सन्मात्रविलक्षणत्वं चेत्सिद्धसाधनता । ब्रह्मवैलक्षण्याङ्गीकारात् । न च कयाऽपि युक्त्या मनेन वा भेदनिराकरणं भवति । अङ्गीक्रियमाणत्वात् । अनिर्वचनीयासिद्धेश्च । सद्विलक्षणत्वमसद्विलक्षणत्वं च मिथ्येत्यविलक्षणत्वमेव सत्यं स्यात् ।

एवमेव हेत्वादिष्वपि विकल्पो निराकरणीयः ।

दृश्यत्वाद्यनुमानेष्वप्येत एव दोषाः ।

आत्मनोऽपि दृश्यत्वादनैकान्तिकता च । न चात्मनो द्वक्कर्मत्वं विना तज्ज्ञानत्वम् । तज्ज्ञाननिवृत्तिश्च तेन भवति । न च तदाकारम् । अतद्विषयत्वादेव । तद्विषयत्वमेव हि तदाकारत्वम् । न हि ज्ञानज्ञेययोरेकाकारता । न ह्यज्ञानस्य घटाश्रयत्वं ब्रह्माश्रयत्वं वाऽस्ति । पुङ्गतमेव हि तमो ज्ञानेन निवर्तते । विषयाश्रयं चेदज्ञानं निवर्तते तद्योकेन ज्ञातस्य घटस्यान्यैरज्ञातत्वं न स्यात् । अनद्विषयज्ञानेन तदज्ञाननिवृत्तौ घटज्ञानेनापि निवर्तेत । अविषयत्वादेव तस्य ज्ञानत्वं न स्याद्वतवत् ।

जडत्वं चाप्रमातृत्वमेव । न च प्रमातृत्वमात्मनस्तैरङ्गीक्रियते । अतस्तदप्यनैकान्तिकम् ।

मिथ्याप्रमातृत्वं चानिर्वचनीयनिरासादेव निरस्तम् । यदि जडत्वं नामाप्रकाशत्वं तदप्यात्मनः

तत्त्वोद्योतः

स्वविषयप्रकाशत्वाभावात्परविषयप्रकाशत्वाभावाच्चानैकान्तिकमेव । स्वविषयत्वं हि कर्तृकर्मविरोधात्तैर्नाङ्गीक्रियते । मिथ्याभूतपरविषयत्वं चानिर्वचनीयनिरासादेव निरस्तम् । विषयवर्जितः प्रकाश एव न भवति घटवत् । तत्प्रमाणाभावात् ।

देशतः कालतः परिच्छिन्नत्वं प्रकृतिकालादिष्वभावाद्भागासिद्धम् । वस्तुतः परिच्छिन्नत्वमात्मनोऽपि भेदाङ्गीकारादनैकान्तिकम् ।

प्रत्यक्षबाधितं च जगन्मिथ्यात्वम् । सदिति प्रतीयमानत्वात् । न च प्रत्यक्षसिद्धसिद्धमन्येन केनापि भाध्यं दृष्टम् । चन्द्रप्रादेशत्वादिविषयं तु दूरस्थत्वादिदोषयुक्तत्वादपटु । न च जगत्प्रत्यक्षस्यापटुत्वे किञ्चिन्मानम् । न च जगतोऽज्ञानजन्यत्वे किञ्चिन्मानम् ।

न च मायाविना माया दृश्यते विश्वमीश्वरः ।
सदा पश्यति तेनेदं न मायेत्यवधार्यताम् ॥
अपरोक्षदृशो मिथ्यादर्शनं न क्वचिद्भवेत् ।
सर्वापरोक्षविद्विद्विष्णुर्विश्वदत्तन्न तन्मृषा इति ब्रह्मण्डे ।

ईशोऽनीशो जगन्मिथ्या न पूज्ये गुरुरित्यपि ।
एक आत्मा परब्रह्मभावो मुक्तिरिति ह्यपि ।
एवमादि विरुद्धानि वचनान्यथ युक्तयः ।
प्रमाणैर्बहुभिर्ज्ञेया आभासा इति वैदिकैः ।
वेदवेदानुसारेषु विरोधेऽन्यार्थकल्पना ।

तत्त्वोद्योतः

इतराणि विरुद्धानि प्रलम्भभ्रमजान्यपि इति व्यासस्मृतिः ।
 नासतो दृष्टत्वात् । नाभाव उपलब्धेः ।
 वैधर्म्याच्च न स्वप्नादिवत् इत्यादि भगवद्वचनेनापि निरस्ताः ।
 न च शून्यवादिसकाशाद्वैलक्षण्यं मायावादिनः । यावहारिक
 सत्त्वस्य तेनाप्यङ्गीक्रियमाणत्वात् ।

‘ सत्यं तु द्विविधं प्रोक्तं सांवृतं पारमार्थिकम् ।
 सांवृतं व्यावहार्यं स्यान्नवृत्तौ पारमार्थिकम् ।
 विचार्यमाणे नो सत्त्वं चापि प्रतीयते ।
 यस्य तत्सांवृतं ज्ञेयं व्यवहारपदं च यत् ‘ इत्यादिना ।

‘न च निर्विशेषब्रह्मवादिनः शून्यात्मश्चिद्विशेषस्तस्य ।
 निर्विशेषं स्वयं भातं निर्लेपमजरामरम् ।
 शून्यं तत्त्वमविज्ञेयं मनोवाचामगोचरम् ।
 जाड्यसंवृतिदुःखान्तपूर्वदोषविरोधि यत् ।
 नित्यभावनया भातं तद्भावं योगिनं नयेत् ।
 भावार्थप्रतियोगित्वं भावत्वं वा न तत्त्वतः ।
 विश्वाकारं च संवृत्या यस्य तत्पदमक्षयम् ‘ इत्यादि तद्वचः ।
 ‘अनृतजडविरोधिरूपमन्तत्रयमलबन्धनधुःखताविरुद्धम् ‘
 इति च मायावादी ।

‘ तास्य सत्त्वमसत्त्वं वा न दोषो गुण एव वा ।

तत्त्वोद्योतः

हेयोपादेयरहितं तच्छून्यं पदमक्षयम् ' इति च शून्यवादी ।

सत्त्वादयो धर्माः परमार्थतो मायावादिनाऽपि नाङ्गीक्रियन्ते ।

सर्वविशेषविनिर्मुक्तत्वाङ्गीकारात् ।

' अवाच्यं सर्वशब्दैस्तल्लक्ष्यते चाखिलैः पदैः ।

अज्ञेयं ज्ञानलक्ष्यं च तच्छून्यं पदमक्षयम् ' इति च शून्यवादी ।

न चाखण्डत्वेन कश्चिद्विशेषः ।

' यदखण्डपदं लक्ष्यं सर्वैरपि विशेषणैः ।

सर्वैर्विशेषणैर्मुक्तं तच्छून्यं पदमक्षयम् ' इति च शून्यवादी ।

एवमेव मायावादिद्वन्द्वान्तः ।

न च मायावादिनो भावत्वं नाम धर्मः । न च शून्यवादिनः शून्यत्वं नाम धर्मः ।

मय्यनन्तगुणेऽनन्ते गुणतोऽनन्तविग्रहे ।

यदासीत्तत एवाद्यः स्वयम्भूः समभूदजः ।

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।

यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः इति भगवद्राद्धान्तः ।

पराऽय शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च
इत्यादि श्रुतिः ।

प्रकृष्टप्रकाशश्चन्द्रः इत्यादिषु प्रकृष्टत्वादिविशेषणानि सन्त्येवेति न तत्साम्यम् ।
अनित्यदेशकालसम्बन्धित्वस्य सत्त्वान्न सोऽयं देवदत्त इत्याद्युपमा च ।
देवदत्तादिस्वरूपमात्रस्य सिद्धत्वान्न स्वरूपमात्रेप्रश्नः । नक्षत्रादिव्यतिरेकमात्रस्यापि सिद्धत्वान्न
व्यतिरेकमात्रे । अन्यथा प्रश्नस्यैवासम्भवात् । अतः कैर्विशेषणैर्विशिष्ट इति प्रश्ने
प्रकृष्टप्रकाशतद्देशकालादिविशिष्ट एव वाक्यार्थः ।
अङ्गीक्रियमाणत्वादिविशिष्टादेरनिर्वचनीयाभावाच्च सत्यत्वं च सिद्धम् ।

दृष्टस्य वस्तुनो बलवद्दृष्टिं विना नान्यद्वाधकमिति दुर्घटत्वे सुघटत्वे वानानिर्वचनीयसिद्धिः ।
सर्ववैलक्षण्याङ्गीकारादुर्घटमपि ब्रह्म प्रमाणादङ्गीक्रियत एव ।

जगतो भिन्नमभिन्नं भिन्नाभिन्नं वेत्यादिविकल्पस्तत्रापि युज्यते । भिन्नं चेद्भेदादिविशिष्टाच्छुद्धं
भिन्नमभिन्नं वेत्याद्यनवस्था । अभिन्नं चेन्मिथ्यारूपेण जगता ब्रह्मापि मिथ्यैव स्यात् ।
भिन्नाभिन्नं चेदोषद्वयमपि । उभयविलक्षणं चेदनिर्वचनीयत्वं ब्रह्मण एवापतितम् । यद्येवमपि
नानिर्वचनीयत्वं ब्रह्मणस्तर्हि जगतोऽपि न स्यात् । विश्वं सत्यमित्यादि वचनमत्राप्युक्तम् ।

न सत्तन्नासदुच्यते । असद्वा इदमग्र आसीत् । नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम् इत्यादि
ब्रह्मणोऽपि मिथ्यात्वे प्रमाणमस्ति ।

न हि दृष्टेर्बलवत्किञ्चित्प्रमाणम् । न हि युक्तिपराजितोऽपि क्षुधितो नान्नमत्ति । बलवद्दृष्ट्यबाधे । न चान्नत्वे दुर्घटे तस्यानन्नत्वं भवति । दृष्ट्याबाधितदृष्टस्य । न चान्नानन्नवैलक्षण्यमनुभूयते । न च तथा व्यवहारः । न च तत्र किञ्चिन्मानम् ।

अतो विशिष्टादिनिराकरणयुक्तीनामपि विशिष्टापेक्षत्वाज्जात्युत्तरमिति न युक्तिबाधाऽपि । अतो निखिलगुणगणाढ्यमेव ब्रह्म श्रुत्यभिप्रेतम् ।

अनिर्वचनीयासिद्धेरेवानुमानस्याप्यसिद्धिः । यदि जगन्मिथ्या स्यात्तदा दृश्यत्वाद्यनुमानस्यापि जगदन्तः पातित्वेन मिथ्यात्वादसिद्धिः स्यात् ।

वाचाऽऽम्भणं विविधप्रकारः । नामधेयं नित्यं धार्यं नाम मृत्तिकेत्यादि वैदिकमेवेत्येतद् वचनं सत्यमिति श्रुतेरर्थः । अनित्यत्वात् षासाङ्केतिकं नामाप्रधानं नित्यात्वान्मृत्तिकादिनामैव प्रधानम् । प्रधानज्ञानादप्रधानं ज्ञातमिव भवति । एवं प्रधानस्य परमात्मनो ज्ञानदप्रधानं ज्ञातमिव भवति । एवं प्रधानस्य परमात्मनो ज्ञानादप्रधानं ज्ञातमिव भवति । प्रधान्यज्ञापनार्थमेव सृष्ट्यादिकथनम् । यथा सोम्येत्याद्यपि सादृश्यकथनम् । न चैकनखनिकृन्तनविकारः सर्वं कार्णार्थसम् । प्रधानपुरुष ज्ञानाद् ग्रामो ज्ञात इति व्यपदेशोऽस्ति ।

न हि सत्यज्ञानेन मिथ्याज्ञानं भवति । मुक्तामुक्तयोर्भेदाभावेमुक्तस्य संसारः संसारिणो वा मुक्तत्वं स्यात् । यद्यज्ञानकृतो भेदस्तर्हीश्वरस्याज्ञानाभावात्संसारिणैक्यं तेनानुभूयेत । ततश्च दुःखित्वं स्यात् ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ।
 सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ।
 अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
 भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ।
 यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
 अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ।

इत्यादिनेश्वरेणापि भेदस्यैवानुभूयमानत्वाच्च । तत एवाभ्रान्तत्वान्न मुक्तस्यापि भेदनिवृत्तिः ।

न चोपाधिभेदमात्रेणेश्वरस्य दुःखाभावः । हस्तपादाद्युपाधिभेदेऽपि भोक्तुरेकत्वानुभवात् ।

उद्यतायुधदोर्दण्डाः पतितस्वशिरोक्षिभिः ।
 पश्यन्तः पातयन्ति स्म कबन्धा अप्यरीन्युधि
 इति भारतवचनान्न विश्लेषादिविशेषः ।

अतोऽनौपाधिकत्वादेव भेदस्य न मुक्तस्येश्वरैक्यम् ।

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
 सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ।

‘ यदा पश्यः पश्यते रुग्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ।
 तदा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ’ इत्यादि मुक्तभेदवचनेभ्यश्च ।

एवं प्रत्यक्षानुमानागमविरुद्धत्वादभेदविषयवत्प्रतीयमानान्यपि वाक्यानि सादृश्याद्यर्थान्येव योजनीयानि ।

‘ विरुद्धवत्प्रतीयन्त आगमा यत्र वै मिथः ।

तत्र दृष्टानुसारेण तेषामर्थोऽन्ववेक्ष्यते ’ इति ब्राह्मवचनाच्च ।

भेदाद्यनुभवस्य भ्रान्तित्वाङ्गीकारे तदपलापयुक्तेर्नितरां भ्रान्तित्वाद्भेदाद्यनुभवस्याभ्रान्तित्वमेव भवति । परस्परविरुद्धयोरन्यतरनिषेधस्यान्यतरविधिनान्तरीयकत्वात् । एकजीववादपक्षे तन्निष्ठानां मृत्यनन्तरमपि विश्वस्यानिवृत्तत्वाद्भेदनिष्ठ एवैकजीव इत्या-पतति । तस्य च तत्रैवाग्रहान्न कदाचिद्भेदनिवृत्तिरित्यनिवृत्तिरेव भवति ।

न चैकजीवाज्ञानपरिकल्पितास्समस्ता इत्यत्र किञ्चिन्मानम् । अतो मुक्तेभ्योऽप्यन्य एव समस्तगुणपरिपूर्णो भगवान्विष्णुरिति सिद्धम् ॥

ब्रह्मेशानदिभिर्देवैर्यत्प्राप्तुं नैव शक्यते ।

तद्यत्स्वभावः कैवल्यं स भवान्केवलो हरे ॥

परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्रुवन्ति ।

सत्यचिच्चेत्यपतये मुक्तामुक्तोत्तमाय ते ।

नमो नारायणायार्यवृन्दवन्दितपद्म्य ॥

आनन्दतीर्थपुंसिंहो मायावादिदितेः सुतान् ।
विदार्य युक्तिनखरैरप्रतीपोऽभिभासते ॥ १ ॥

पलायध्वं पलायध्वं त्वरया मायिदानवाः ।
सर्वज्ञहरिरायाति तर्कागमदरारिधृत् ॥ २ ॥

द्रवत द्रवताशु मायिनः प्रविशध्वमतन्द्रिता गुहाः ।
कमलारमणाम्बराश्रयः समुदेत्यखिलज्ञभास्करः ॥ ३ ॥

नृहरिः सकलज्ञनामकः समुपैति हि मायिदानवान् ।
प्रपलायनमत्र तत्क्षमं त्वरया वो वसतिर्गुहासु च ॥ ४ ॥

जयत्यानन्दतीर्थेष्टदेवता नरकेसरी ।
विपाटिताज्ञानतमः कपाटात्युरुहुङ्कृतः ॥ ५ ॥

जयत्यमितपौरुषः स्वजनतेष्टचिन्तामणिः ।
अजेशमुखवन्दितो गुणगणार्णव श्रीपतिः ॥ ६ ॥

सर्वज्ञसन्मुनीन्द्रोच्चसन्मनः पङ्कजालयः ।
अजितो जयति श्रीशो रमाबाहुलताश्रयः ॥ ७ ॥
॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितः तत्त्वोद्योतः ॥